

РОЗДІЛ 2

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СТУПЕНЕВОГО НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

УДК 159.923.2:37.013.77

Г.С. Дегтярьова
м. Львів, Україна

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ ФАХІВЦІВ СФЕРИ «ЛЮДИНА — ЛЮДИНА» У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Актуальність проблеми формування професійно-особистісних якостей зумовлена вимогами нових економічних умов до випускників професійної школи, які мають володіти не тільки системою професійних знань, але й бути здатними до індивідуальної творчої діяльності, самоосвіти, постійного підвищення свого інтелектуального і культурного рівня. Педагогічна взаємодія як умова і чинник формування професійно-особистісних якостей визначається з одного боку, готовністю викладача до її організації, що узалежнюється його особистісно-професійними якостями, а з іншого боку, готовністю учнів до педагогічної взаємодії, що визначається спрямованістю їх мотиваційно-цільової сфери на здобуття якісної освіти, на формування професійно-особистісних якостей при опануванні ними активними формами взаємодії.

Стан висвітлення проблеми в літературі. У дослідженнях Б. Ананьєва, Ю. Баганського, І. Беха, В. Богословського, О. Бодальова, Л. Божовича, Е. Зеєр, І. Зімньої, Є. Клімова, Г. Костюка, Н. Кузьміної, О. Леонтьєва, Л. Мітіної, К. Платонова, В. Семиченко, І. Харламова та ін. зазначається, що якості особистості виражаються в органічній єдності її цілей, потреб, свідомості, знань, емоційно-вольової сфери, практичних дій спрямованих на особистісне і професійне становлення.

У психології професійно важливі якості (ПВЯ) визначають у ролі вимог до діяльності, умов, через які здійснюється зовнішній вплив. Вони є передумовою професійної діяльності, та водночас у її процесі самі вдосконалюються, шліфуються, стають її новоутвореннями (В. Шадріков, Є. Клімов, Э. Зеєр, С. Максименко, Н. Кузміна, А. Маркова, В. Ягупов, В. Радкевич, І. Венеско, Н. Колеснік та ін.). Професійні якості фахівця визначаються передусім типом майбутньої професії, особливостями професійної діяльності, кваліфікаційними вимогами до профілю і рівня підготовки кадрів. У дослідженнях виявлено, що внутрішнім чинником формування ПВЯ фахівця в ПТНЗ є педагогічна взаємодія (П. Анісімов, М. Ізмайлова, Д. Матрос, Н. Мельникова, В. Панасюк, М. Поташник, В. Сосонок, О. Новіков та ін.).

Педагогічна взаємодія як система взаємопов'язаних дій викладача і учнів у всіх сферах освітнього процесу, як процес їх співробітництва, спрямована на пошук шляхів активізації позиції кожного учня задля особистісного саморозвитку, формування професійних умінь і якостей висвітлюється у працях Л. Велитченка, Г. Дегтярьової, М. Ізмайлова, О. Ігнатовича та ін.

1. **Виклад основного матеріалу.** Перебіг і результат будь-якого наукового дослідження узалежнюється рівнем визначення і розробки теоретико-методологічних підходів, які за вимогами логіки диктуються специфікою поставлених завдань. У зв'язку з цим **метою нашої статті** визначено: обґрунтувати теоретико-методологічні підходи до формування професійно-особистісних якостей як основи професійної компетентності фахівців сфери «людина —

людина» та висвітлити роль педагогічної взаємодії як чинника і умови формування професійно-особистісних якостей.

Здійснений нами аналіз науково-теоретичних і методичних джерел дозволив виокремити основні положення формування професійно-особистісних якостей фахівців сфери «людина-людина»: професійний розвиток невіддільний від особистісного — в основі того й іншого лежить принцип саморозвитку, який детермінує здатність змінювати власну життєдіяльність на предмет практичного перетворення, що сприяє вищій формі життєдіяльності особистості, її творчій самореалізації (Л. Мітіна); умовою і засобом реалізації професії виступає людина — професіонал, особистість якої, з одного боку втілює в собі те спільне, що характерне для будь-якого працівника зайнятого цим видом праці, а з іншого — індивідуальне, привнесене ним самим у кожний конкретний акт, кожний аспект професійної діяльності (І. Бех).

Педагогічна взаємодія стане чинником формування професійно-особистісних якостей при дотриманні комплексу педагогічних умов, до яких належать: створення в навчальному закладі сприятливого розвиваючого середовища, формування міжособистісного простору педагогічної взаємодії; гуманізацію міжособистісної взаємодії, демократизація стосунків педагогів і учнів при постійній взаємодії професійних навчальних закладів з методичними службами і науковцями галузей професійної педагогіки і психології з роботодавцями.

Будь-яка діяльність реалізується на основі системи професійно-важливих якостей, не як механічної їх суми, а як закономірно організованої системи (Є. Клімов, А. Карпов, С. Максименко, В. Шадриков та ін.). Система ПВЯ не задається у готовому вигляді, а формується в процесі тієї чи іншої діяльності. Між окремими ПВЯ встановлюються функціональні взаємозв'язки компенсаторного і творчого характеру. Це стосується педагогічної діяльності в цілому, в тому числі педагогічної взаємодії, а також, її ключових дій, основних функцій, завдань т. ін.

Це засвідчує важливість урахування вимог системного підходу при теоретичному і практичному вирішенні проблем формування професійно-важливих якостей у ПТНЗ.

Однією із форм реалізації системного підходу є за Г. Костюком особистісний підхід, що передбачає розуміння особистості як «системи-систем». У цьому зв'язку, В. Рибалка зазначає, що кожне психічне явище має розглядатися в контексті цілісної системи психічних властивостей індивіда — його потреб, знань, цілей, продуктивного боку діяльності і поведінки, емоційно-почуттєвої сфери, а також здібностей до спілкування, особливостей сфери спрямованості, рис характеру, самосвідомості, досвіду, інтелекту, психофізіології — відповідно до конкретного вікового етапу розвитку [5, с. 11].

Розглядаючи складові педагогічної системи, Н. Кузьміна говорить про існування структурних та функціональних компонентів. Під функціональними компонентами авторка розуміє базові зв'язки між початковим станом структурних елементів педагогічної системи і кінцевим результатом під час вирішення педагогічних завдань. Структурними компонентами дослідниця називає педагогічну мету, навчальну та наукову інформацію, засоби педагогічної комунікації, учнів та педагогів.

2. Система професійно важливих особистісних якостей фахівців сфери «людина-людина» передбачає їх структурування у взаємозв'язку та взаємообумовленості з урахуванням вимог структури педагогічної системи: мета навчання та виховання, учні, викладачі, зміст виховання, організаційні форми педагогічної діяльності, дидактичні процеси або засоби здійснення педагогічного процесу [1, с. 303]. Підкреслимо, що в професії типу «людина — людина», професійні й особистісні якості мають розглядатися у їх взаємозв'язку та взаємообумовленості.

Особистісні і професійно важливі якості є основою професійної компетентності фахівця. Компетентнісний підхід в освіті, в тому числі й професійно-технічній, спрямований на розвиток особистості професіонала з позитивним світоглядом, ціннісними орієнтаціями, здатністю швидко адаптуватися до традиційних, нових і непередбачуваних життєвих і професійних ситуацій [4, с. 8-10].

Компетентності фахової діяльності сфери «людина-людина» мають охоплювати такі якості, які дозволяють сформуванню установок в учнів на терпимість до інших, виробити різні погляди на світ, бачення внутрішньої альтернативності рішень будь-якої діяльності, що потребує вміння планувати наслідки вчинків, дій, прогнозувати близькі й віддалені життєві перспективи, установи на співпрацю та діалог, уміння організувати спільну діяльність, уміння користуватися інформацією.

Розвиваючи уявлення, що вже склалися в науці, під компетентнісним підходом до професійно-педагогічної освіти О. Шестопалюк розуміє єдину систему визначення цілей, відбору змісту, організаційного та технологічного забезпечення процесу підготовки вчителя на основі виділення спеціальних, загальних і ключових компетенцій, що гарантують високий рівень і результативність професійно-педагогічної діяльності вчителя.

Основними рисами компетентнісного підходу у підготовці фахівців, на думку вченого є: загальносоціальна й особистісна значимість сформованих знань, умінь, навичок, якостей і способів продуктивної діяльності; чітке визначення цілей професійно-особистісного вдосконалення, виражених у поведінкових та оцінних термінах; виявлення певних компетенцій, що також є цілями розвитку особистості; формування компетенцій як сукупності смислових орієнтацій, що базуються на досягненні національної та загальнолюдської культури; наявність чіткої системи критеріїв виміру, котрі можна обробляти статистичними методами; надання педагогічної підтримки особистості, яка формується, і створення для неї «зони успіху»; індивідуалізація програми вибору стратегії для досягнення мети; створення ситуацій для комплексної перевірки вмінь практичного використання знань та набуття цінного життєвого досвіду; інтегративна характеристика проявів особистості, що пов'язана з її здатністю вдосконалювати наявні знання, вміння та способи діяльності впродовж соціалізації та накопичення досвіду життєдіяльності [7, с. 271-272]. На нашу думку, окреслене бачення компетентнісного підходу, можна використовувати і при професійній підготовці інших фахівців із урахуванням специфіки й особливостей фаху.

Наявність професійно важливих якостей в особистості учня свідчить про зародження у нього професійної компетентності, тобто інтегральної характеристики ділових та особистісних якостей майбутнього фахівця, які включають рівень його знань, умінь, досвіду, достатніх для здійснення професійної діяльності. У цій позиції науковця засвідчується єдність компетентнісного й особистісного підходів до оцінки будь-якого педагогічного явища, в тому числі, і до формування професійно важливих якостей майбутніх фахівців [4, с. 8-10].

Якщо компетентнісний підхід орієнтований на практику, то особистісний підхід спрямований на гуманістичний розвиток особистості. Ці підходи доповнюють один-одного, уможлиблюючи їх інтеграцію, яка забезпечує у всіх навчальних дисциплінах спрямованість на одночасний розвиток особистісних якостей і професійних компетентностей учнів.

Єдність особистісного і діяльнісного компонентів розглядається як особистісно-діяльнісний підхід. Особистісний компонент передбачає, що в центрі навчання знаходиться той, хто сам навчається: його мотиви, цілі, психологічні особливості, тобто учень як особистість. Особистісний підхід розуміється як опора на особистісні якості, які виражають такі важливі характеристики: спрямованість особистості, її ціннісні орієнтації, життєві плани, сформовані установи, домінуючі мотиви діяльності. При конструюванні і здійсненні педагогічного процесу відбувається орієнтація на особистість як мету, суб'єкт і головний критерій його ефективності.

Діяльнісний підхід ґрунтується на врахуванні єдності підсистем викладання й учіння, які функціонують у нероздільній цілісності, взаємозв'язках і взаємовпливах. Професійно-індивідуальні якості вчителя позначаються на організації навчально-пізнавальної діяльності учня і результатах педагогічної діяльності, нормативних вимогах до роботи, формуючи її своєрідність і неповторність. Здійснення педагогічної діяльності забезпечує розвиток особистісних рис і якостей учителя й учня, впливає на формування їхніх ставлень, інтересів, ціннісних орієнтацій, професійних позицій [6].

Особистісно-діяльнісний підхід орієнтований на формування умов для повноцінного розвитку потенційних можливостей стати особистістю, реалізації потреби самозмінюватися, самовизначатися, саморозвиватися, самоактуалізуватися задля формування актуальних професійних і особистісних якостей. Особистісно орієнтована взаємодія передбачає врахування особистісних якостей, здібностей, особливостей самобутності як учнів так і педагогів, оскільки основна схема відносин переноситься із сфери суб'єкт-об'єктних у сферу суб'єкт-суб'єктних стосунків, де педагог і учні виступають самостійними суб'єктами взаємодіяльності.

Педагогічна взаємодія учителя і учнів представляє одну із цінностей освіти. Вона закладає основи формування і розвитку системи соціально-особистісних цінностей у навчанні, вихованні і саморозвитку людини. Суб'єктний розвиток людини здійснюється через самовизначення (смислів дій, взаємодії, поведінки, всього життя людини в тому числі і професійної підготовки, формування професійних і особистісних якостей). Положення про те, що ціннісно-смыслову сферу утворюють два процеси — осмислення (наділення цінностей смислами) і усвідомлення (формування смислів у цінності) (І. Зязюн, В. Кремень, Л. Божович, В. Франкл та ін.) повністю стосується формування професійно-особистісних якостей майбутнього фахівця, тобто наділення їх ціннісними смислами і усвідомлення їх як цінності.

Суттєвими для аксіологізації педагогічної взаємодії є доведення, щодо зростання ролі педагогічного працівника при впровадженні нових технологій навчання, які докорінно змінюють методи співпраці викладачів з учнями і сприяють підвищенню їхньої активності, тобто вимагає посилення організаційних функцій педагога. Аксіологічний підхід традиційно вважається методологічною основою гуманістично-орієнтовної педагогічної освіти, оскільки він спрямований на формування професійно-ціннісних орієнтацій вчителя у процесі її здійснення. Причому її ціннісне наповнення відбувається як через змістові, так і через процесуальні характеристики різних навчальних дисциплін. Слушно підкреслюється, що аксіологічний підхід передбачає виокремлення професійно важливих якостей особистості, пріоритетних ціннісних орієнтирів, які забезпечать у майбутньому високий рівень професійної майстерності педагога професійної школи та акцентування на них у процесі професійно-педагогічної підготовки [2, с. 86-87].

Функція ефективного виховання і розвитку особистості, формування її професійних і особистісних якостей при існуючих соціальних структурах успішно реалізується за умов їх відкритості для нових соціальних і педагогічних впливів тобто, вони мають вибудовуватися на основі механізмів і процесів самоорганізації і саморозвитку. Йдеться про синергетичний підхід у педагогічній діяльності.

Упровадження синергетичного підходу базується на розумінні того як управляти не управляючи, ненав'язливо спрямовувати учнів на позитивний шлях розвитку, як забезпечити їх самовиховання, самоосвіту, саморозвиток. Педагог має заохочувати самостійність, вчасно помічати успіх, підтримувати ініціативу, стимулювати інтерес до відкриття себе, оточуючого світу, постійного пошуку власного шляху розвитку [3].

Самоорганізація в системі взаємодії педагог-учень ґрунтується на баченні власних і чужих стереотипів та установок, здатності сумніватися у поглядах і переконаннях, готовності до уточнення зміни власних бачень, навичок творчого критичного мислення, самоаналізу і саморефлексії, здатності до самокритики і адекватної самооцінки (Г. Васянович, С. Цюра). В аспекті синергетики акцентуємо увагу на процесі міждисциплінарної комунікації та перенесення знань про формування професійно-особистісних якостей у діалогах дисциплін, зокрема виробничого профілю з гуманітарними, педагогіки і психології (В. Кремень, В. Ільїн, Н. Ничкало).

Таким чином, системний підхід передбачає виокремлення і структурування професійних і особистісних якостей майбутніх фахівців визначаючи склад і зв'язок між окремими елементами компетенцій і компетентності. Діяльнісний підхід забезпечує включення у склад компетенцій здібностей і умінь, які забезпечують практичну спрямованість на оволодіння компетенціями і їх реалізації. Особистісний підхід дозволяє побачити складові компетенції, що зумовлені

властивостями і якостями особистості, значущі для засвоєння і реалізації компетенцій у певних ситуаціях. Ціннісний підхід спрямований на виокремлення професійно-важливих і особистісних якостей майбутніх фахівців, як ціннісної основи професійної діяльності. Синергетичний підхід є основою професійної діяльності фахівця і таким чином, взаємодія суб'єктів навчально-виховного процесу в ПТНЗ має бути спрямованою на спільне розв'язання завдань, пов'язане з формуванням особистісно-професійних якостей як майбутніх фахівців, так і педагогів.

Література:

1. Беспалько В. П., Кузьмина Н. В. Основы теории педагогических систем. — Воронеж: Изд-во БГУ, 1977. — 303 с.
2. Макаренко О. А. Визначення сутності аксіологічного підходу до професійного виховання майбутніх педагогів / О. А. Макаренко // Педагогічна майстерність як система професійних і мистецьких компетентностей : зб. мат. VII пед.-мистецьких читань пам'яті проф. О. П. Рудницької ; [за ред. О. М. Отич]. — Чернівці : Зелена Буковина, 2010. — С. 86-87.
3. Новаченко Т. В. Синергетический подход в воспитании и образовании [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/zbirnuku/7/24.pdf>
4. Радкевич В. О. Компетентнісний підхід до розроблення державних стандартів професійно-технічної освіти / В. О. Радкевич // Професійно-технічна освіта. — №3. — 2012, — С. 8-10.
5. Рибалка В. В. Психологія праці особистості : Навч. метод. посіб. / В. В. Рибалка. — К. : КМПУ імені Б. Д. Гріченка, 2006. — 60 с.
6. Чайка В. М. Основы дидактики / : навч. посіб. / В. М. Чайка. — К. : Академвидав, 2011. — 238 с.
7. Шестопалюк О. Компетентнісний підхід — основа підготовки майбутніх учителів / Олександр Шестопалюк // Інноваційність у науці і освіті / В. Кремень (голова редкол.), Є. Куніковські (заст. голови), Н. Ничкало (заст. голови); упоряд. : Н. Ничкало; І. Савченко : Хмельницький національний університет. — К. : Богданова А. М., 2013. — С. 271—276.

Обґрунтовуються теоретико-методологічні підходи до формування професійно-особистісних якостей як основи професійної компетентності фахівців сфери «людина — людина». Підкреслюється роль педагогічної взаємодії як чинника і умови формування професійно-особистісних якостей.

Ключові слова: теоретико-методологічні підходи, професійно-особистісні якості, фахівці сфери «людина — людина», педагогічна взаємодія.

Обосновываются теоретико-методологические подходы к формированию профессионально-личностных качеств как основы профессиональной компетентности специалистов сферы «человек — человек» Подчеркивается роль педагогического взаимодействия как фактора и условия формирования профессионально-личностных качеств.

Ключевые слова: теоретико-методологические подходы, профессионально-личностные качества, специалисты сферы «человек — человек», педагогическое взаимодействие.

The article deals with theoretical and methodological approaches to the formation of professional and personal qualities as the basis of professional competence of specialists in a «man - man» sphere. The author emphasizes the role of teacher interaction as factors and conditions of the professional and personal qualities.

Keywords: theoretical and methodological approaches, professional and personal qualities, specialists of «man — man sphere», teacher interaction.